

[Bøker]

Litterær fløye

Det gror
vilt i bøkernes
underverden.

Erlend Ofte Arntsen, Oslo/Bergen

PAAL BJELKE ANDERSEN PEKER på en blodflekk som har trukket inn i et bokomslag.

- Det hender jeg stikker meg, sier han.

Med nål og tråd syr 42-åringen sammen korte småbøker, såkalte «chap books», som han gir ut på enmannsforlaget Attåt. På et drøyt halvår er det blitt 2600 eksemplarer fordelt på 13 ulike titler. Innholdet er for det meste eksperimentell poesi.

- Å gjøre det på denne måten, er viktig for

meg. Manuelt og rutinemessig, sier han og legger til side en bok han nesten umerkelig har sydd ferdig.

- Jeg har hardcore arbeiderklassebakgrunn. Det kommer nok inn i dette.

Bak ham står en spartansk hylle med ferdigproduserte bøker. På skrivebordet ved siden av hviler forlagets øvrige produksjonsverktøy: en bærbar Mac, minst et halvt tiår gammel. Et par taster mangler.

- Det handler om å tenke annerledes rundt selve bokformatet. Å se om det faktisk kan

gjøre noe med litteraturen, sier han og løfter øynene fra den kraftige synålen.

Vitalisering. Et annet sted, i Bergen, sitter sjefen for småforlaget Gasspedal, Audun Lindholm (28), med rett rygg i en enkel kontorstol.

- De norske småforlagene er offensive svar på en presset situasjon der det blir mindre og mindre plass til visse typer litteratur.

Forlagssjefen på niende året snakker rolig, leter ikke etter ord.

Oslo-revolusjon

Norsk bokbransje

- Samlet bruttoomsättning for norsk og oversatt skjønnlitteratur for voksne økte fra 244 millioner i 2001 til nærmere 555 millioner i 2007.
- Samlet bruttoomsättning for alle bokgrupper økte fra 2,85 milliarder i 2002 til 4,28 milliarder i 2007.
- Antallet bokhandlere økte fra 612 i 2003 til 647 i 2007.
- En bokhandel som har A-abonnementet tar inn alle bøker som meldes inn til Norsk kulturråds innkjøpsordninger til bibliotekene. Utgjør cirka 500 nye titler årlig. Antallet bokhandlere som holder dette abonnementet, er fra 2003 til 2008 mer enn halvert, fra 124 til 59.
- En bokhandel som har B-abonnementet tar inn alt som gis ut av ny litteratur. Utgjør cirka 4000 nye titler årlig. Antallet bokhandlere som holder dette abonnementet er fra 2003 til 2008 redusert med 40 prosent: Fra 122 til 72.
- I en ny avtale mellom Bokhandlerforeningen og Forleggerforeningen, som trer i kraft 1. mai 2009, forplikter førstnevnte seg til at minst 300 bokhandlere skal holde et av to nye abonnement som i stor grad tilsvarer dagens A- og B-abonnement.

Kilder: Bokhandlerforeningen og Forleggerforeningen

POESI I HØYT TEMPO. Paal Bjelke Andersen driver Forlaget Attåt fra leiligheten sin i Kjelsåsveien i Oslo. Siden sist vår har forlaget gitt ut 13 småbøker i minimalistisk design. Deriblant poeten Johan Jönson, som nylig ble innstilt til Nordisk Råds litteraturpris fra Sverige.

– Der den større offentligheten fokuserer mer og mer på konsum og individuelle forfattersuksesser, forsøker vi å skape og diskutere litteratur på en annen måte, fortsetter han.

Lindholm startet Gasspedal i 1999.

Tidsskrifter som *Au petit garage*, *Ratatosk*, *Nypoesi.net* og *Kritiker* har på få år kommet til, sammen med småforlag som Forlaget *TransFe:r*, Forlaget *Attåt* og *H Press*. Sist august samlet flere titall av disse litterære mikroaktørene seg for første gang på messen *Tekstallianse* i Oslo. Målet var å vise frem en

BOKBINDERI. Med nål og tråd syr redaktør Paal Bjelke Andersen bøkene han gir ut. Han er innblandet i alle ledd i bokproduksjonen, fra idé, via design, til ferdigsydd bok. BEGGE FOTO: STÅLE ANDERSEN

alternativ kulturoffentlighet som har ynglet under bena på de store aktørene. Den har begynt å kile. I januar i fjor startet giganten *Cappelen Damm* et «imprint» – *Flamme Forlag* – etter småforlagsmodellen.

Undergrunnen er i ferd med å bryte overflaten.

Dobbelt interessante. – Du kan lese om det i Lars Saabye Christensens «Bly», sier Trond Haugen (38), forskningsbibliotekar ved Nasjonalbiblioteket og litteraturkritiker.

[Litterær fløyelsrevolusjon]

Du får et helt annet forhold til bøkene du gir ut, når du har stiftet 300 av dem selv

NILS-ØIVIND HAAGENSEN, FLAMME FORLAG

BOK ELLER EI?

– Der går en av hovedpersonene rundt og selger dikt fra en trillebår.

Han snakker om 70-tallets litterære motkulturbevegelse som forsøkte å skape alternative distribusjonsmåter. Haugen mener man må tilbake dit for å finne en bevegelse med tilsvarende betydning av den vi ser i dag.

– På 70-tallet fikk man, som i dag, et strategisk mottrekk mot en stadig mer kommersialisert bokbransje. Undergrunnen opplevde at den ordinære bokbransjen ikke var istand til å ivareta deres interesser, som for eksempel poesien, og de etablerte en rekke tidsskrifter og forlagsmiljøer, sier han og påpeker at flere av de involverte var med på å definere det litterære feltet i tiårene etter. Saabye Christensen er nevnt. Andre er Niels Fredrik Dahl, Inger Elisabeth Hansen og Ingvar Ambjørnsen; i dag vel etablerte navn i mainstream-litteraturen.

Janike Kampevold Larsen (42), litteraturforsker og leder for juryen som utpekte en norsk litterær kanon i 2007, har også fulgt utviklingen i undergrunnen nøye.

– Det kretsen rundt Gasspedal og Attåt gjør, er ikke først og fremst å synliggjøre litteratur, men å skape den. Disse folkene har et blikk og en kompetanse som er helt uomgjengelig og som nå har begynt å informere de store forlagene, sier hun.

Og det er ikke bare Cappelen Damm som har fulgt nøye med.

– Disse forlagene er dobbelt interessante. De er viktige arenaer for litterær nyskaping, men også for rekruttering, sier Einar Ibenholt, forlagsdirektør i Gyldendal, og legger til at de utgjør et «naturlig og viktig korrektiv» for de store forlagene.

Forfatter Ole Robert Sunde er enig. Han er i Gyldendals forfatterstall, men er også gitt ut på småforlaget H Press. Han mener de små utfordrer de store spesielt på det form- og idémessige.

– Tenk på pengene de store forlagene har. Hva kunne de ikke funnet på? De nye forleggerne burde blitt tatt inn og fått frie hender, sier han.

Doblet omsetning. Ser man bort fra nedgangskonjunkturen som sist høst også rammet bokbransjen, selges det bøker som aldri før. Bruttoomsetningen for eksempelvis norsk og oversatt skjønnlitteratur for voksne økte fra 244 millioner kroner i 2001 til nærmere 555 millioner i 2007. Denne utviklingen har imidlertid skjedd parallelt med at bredden i butikkhyllene er blitt kraftig redusert. På bare fem år er andelen bokhandler som tar inn alle nytgitte bøker gått ned med 40 prosent.

Verst er det med poesien. Ifølge leder i

I 2005 ga H Press ut «Serie A». I boksen ligger ni ark á 30 x 90 cm som like mange skandinaviske forfattere fikk i oppgave å fylle. «Formatet gir rom for andre tekster enn boken», står det på forlagets hjemmesider.

TUNGVINT?

– Vi har et signal etter Batman-modellen i bakgården, sier Flamme-redaktør Nils-Øivind Haagenen om hvordan de kommuniserer med ledelsen i Cappelen Damm.

FOTO: PER THRANA

Forfatterforeningen, Anne Oterholm, selger en gjennomsnittlig diktsamling 268 eksemplarer, etter at bibliotekene har kjøpt sine 1000 eksemplarer. Det betyr at småforlagenes poesi selger like bra eller bedre gjennom deres alternative distribusjonskanaler.

– Etterhvert risikerer vi å få standardiserte bokhandler med lite utvalg på den ene siden, og spesialiserte nettbokhandler på den andre. Da får man et dilemma i norsk litteraturpolitikk, hvor ideen om at man skal kunne støte på små bøger over hele landet har vært grunnleggende, sier Audun Lindholm i Gasspedal.

Audiatur.no, som både Paal Bjelke Andersen i Attåt og Lindholm er involvert i, er et eksempel på en slik spesialisert nettbokhandel. Den samler småforlag fra hele Skandinavia under én salgspaply og utgjør slik en reell fullendelse av deres uavhengige kretsløp – fra produksjon til distribusjon.

Litteratur og butikk. Norges tre største forlag – Cappelen Damm, Aschehoug og Gyldendal – eier helt eller delvis hver sin bokhandlerkjede: Tanum, Norli og Ark. «Kartell» var karakteristikken småforlegger Arve Juritzen brukte ifjor høst for å beskrive situasjonen. Ifølge ham må forlagene tilby inntil 70 prosent rabatt på bøkene sine for å få dem inn med tilstrekkelig eksponering i bokhandlerkjedene. Juritzen forlag er blant en gruppe småforlag

som krangler så trykksverten spruter med Forleggerforeningen. Disse forlagene satser populært og bredt. Pantagruel, som har gitt ut «Jan Thomas' stylingguide», og Bazar Forlag, som gir ut Dan Brown, valgte til slutt å melde seg ut av Forleggerforeningen i desember. For mye makt ble samlet på for få hender, mente de.

– Hvis vi tenker oss småforlagene som en vifte, så strekker denne viften seg fra de mest butikkmessige forlagene på den ene siden og de mest litterære på den andre. Selv om «butikkforlagene» også kan sies å representere viktige publiseringsalternativer til de store, har de ikke på samme måte som for eksempel Gasspedal og Attåt sin idealisme først og fremst knyttet til det litterære, sier Dagsavisens litteraturkritiker, Trond Haugen.

Boksingler. Flamme Forlag ligger i et lokale på Grünerløkka i Oslo som like gjerne kunne ha tilhørt en av klesbutikkene i området. Bak de store vinduene sitter Bendik Wold (29) og Nils-Øivind Haagenen (37). Akkurat nå er de litt stresset. En bok skal snart i trykken, og korrekturen sendes frem og tilbake mellom dem og designbyrået Yokoland.

Ett år tilbake i tid: Cappelen Damm velger å etablere og finansiere et datterforlag bestående av to tidligere journalister som har planer om å gi ut dikt de har trykt opp i en kopisjappe

og obskur kortprosa skrevet av 20-åring. Hvorfor vil Norges nest største forlag bruke penger på noe sånt?

Bendik Wold peker på bokbransjens behov for nye ideer i møtet med nye medier.

– Forleggere er jo nå bekymret for papirbokens fremtid i forhold til e-boken. Vårt svar er å legge mer vekt på boken som fysisk objekt. Vi kan fungere som et slags laboratorium hvor vi finner nye bokformater. Ved å legge mer vekt på design og papirkvalitet får vi gitt det å eie selve boken, ikke bare teksten, en merverdi, sier han.

Et av de nye bokformatene Flamme Forlag har etablert på innsiden av den tradisjonelle bokbransjen, er småbøker eller «chap books», som de for sin del har døpt «boksingler».

– På flere lesere merker du angsten for «det store verket». Med singelen har vi et format som fungerer, sier Haagensen og legger til:

– Du får et helt annet forhold til bøkene du gir ut, når du har stiftet 300 av dem selv.

Flamme Forlag skiller seg fra hopen av litterære småforlag på flere måter. Blant annet var ikke redaktørene Bendik Wold og Nils-Øivind Haagensen tilstede på en begivenhet i mai 2003 som både både Audun Lindholm og Paal Bjelke Andersen beskriver som avgjørende. Da samlet 10-12 personer seg på Skrivekunstakademiet i Bergen, alle innblandet i en eller annen form for «litterær aktivisme». Bergensbrag kalte de samlingen.

STORBROR. Tom Harald Jenssen, administrerende direktør i Cappelen Damm, kjenner utgivelsene til flere av de små forlagene og erkjenner deres betydning for etableringen av Flamme Forlag. FOTO: STÅLE ANDERSEN

– Man kan godt si at det var da nettverket ble etablert, sier Bjelke Andersen i Attåt, som i 2002 også var med å starte internettidsskriftet nypoesei.net.

Bendik Wold sier de har fått med seg en viss grad av misnøye fra dette miljøet i forbindelse med at de er finansiert av Cappelen Damm.

– Det blir litt skolegårdsaktig. Liksom «nå er det bandet kommet på et stort selskap, nå kan jeg ikke høre på dem lenger», sier Wold.

– Undergrunnsforlag sliter gjerne med distribusjonen. «Løsningen» blir å omdefinere denne svakheten til en styrke. Jo færre lesere, desto bedre. Resultatet er et selvgratulerende, innestengt miljø som ofte kan fremstå som et kulturelt motsvar til Blitz, fortsetter han og understreker at Flamme «vil nå ut».

Audun Lindholm i Gasspedal stiller seg uforstående til Wolds kritikk.

– Dette er rent oppspinn. Bendik Wold har lenge vært spesialist på reduserende sjabloner. Alle seriøse forleggere vil selvsagt nå ut til flest mulig med best mulig bøker med de midlene man har til rådighet, sier han.

De idealistiske småforlagene har også blitt anklaget for å gjøre selve litteraturen så vanskelig og spesiell som overhodet mulig.

– Frykten for det elitistiske lever i beste velgående i Norge, også i forlagsbransjen, sier Lindholm.

– Det vi gjør er det samme som litterære bevegelser alltid har gjort: Å samle seg rundt

PÅ STORT OG SMÅTT FORLAG. I selskap med andre etablerte samtidsforfattere som Svein Jarvoll, Tone Hødnebo og Thure Erik Lund har Ole Robert Sunde skrevet sin «poetikk», en form for litterær programmerklæring, på oppfordring fra småforlaget H Press. FOTO: STÅLE ANDERSEN

noen tidsskrifter og forlag, å bygge seg en skapende plattform.

– Men det kan vel bli utilgjengelig likevel?

– Er det noe vi har brukt mye tid på, er det å stå for arrangementer og reise rundt på skrive-skoler, seminarer og festivaler. Alt i formidlingens tjeneste, men samtidig på våre egne premisser, svarer Lindholm.

Vil være med. Tom Harald Jenssen, administrerende direktør i Cappelen Damm, kjenner utgivelsene til flere av de norske småforlagene og erkjenner deres betydning for etableringen av Flamme Forlag.

– Vi ønsker å være med på den nyskapingen som nå skjer i de litterære småforlagene, sier han.

– Deres totale rammebetingelser skaper en annen og kanskje mer personlig tilnærming til litteraturen og til hvordan den presenteres gjennom formater og sjangere, sier han.

Samtidig som Jenssen mener at de store forlagene alltid vil dra de tyngste lassene i forhold til å sikre breddeutgivelsene, bekrefter han Bendik Wolds utspill om Flamme som et «boklaboratorium».

– Flammes «singelutgivelser» er veldig spennende. Kreativiteten i småforlagene kommer til å inspirere de store forlagene i økende grad.

Redaktør av Gyldendals litterærtidsskrift Vinduet, Audun Vinger, beskriver småforlagslitteraturen som et nytt grenseland mellom samtidspoesi, kritikk og essays der trykkekunsten og typografi ofte blir en del av det litterære uttrykket.

– Disse mikroforlagene er et tegn på den nye forleggerrollen, der de har fingrene bortpå de fleste ledd i prosessen, fra den første tanken er tenkt til boka er trykt og utgitt. Denne modellen vil også i økende grad gjøre seg gjeldende i mainstreamlitteraturen, sier Vinger.

Håndverket. – Det pågår et voldsomt arbeid der ute som går ut på å nærmest tvinge frem ny litteratur gjennom et imponerende formmessig håndverk, sier litteraturforsker Kampe-vold Larsen.

Hun påpeker at designerne småforlagene bruker er blant landets fremste: Rune Mortensen, Christopher Haanes og Judith Nærland. Sistnevnte jobber både for Gasspedal, Attåt og H Press. For «En prøve på ensomhet» (H Press, 2006) av den franske poeten Emmanuel Hocquard vant hun pris for årets vakreste bok.

– Forlag er, på samme måte som platesel-

[Litterær fløyelsrevolusjon]

Disse prosjektene er ikke overflatekrusninger, vi har et langvarig perspektiv på arbeidet vi gjør

AUDUN LINDHOLM, GASSPEDAL

REDAKSJONS-LOKALENE.

Det meste av det redaksjonelle arbeidet i Gasspedal gjør Audun Lindholm fra soverommet sitt i Bergen.

FOTO: EIVIND SENNESET

skaper har vært det lenge, på vei til å bli en identitetsmarkør som markerer en bestemt holdning. De store forlagene er nøytrale markedsførere, men de fremvoksende småforlagene viser hvordan en tydelig forlagsidentitet blir en del av bøkene, sier Lindholm i Gasspedal.

Det stopper ikke ved designet: papirkvalitet, materialer, innbinding, trykk og størrelse overlates ikke på noe som helst vis til tilfeldighetene i småforlagene.

– Formatet er aldri uskyldig. Det drar med seg masse kvaliteter i forhold til meningsinnholdet. Når jeg syr disse bøkene er det med på å understreke det. I tillegg setter det en signatur på bøkene, sier Paal Bjelke Andersen i Attåt.

Drivhus? – I praksis virket etableringen av småforlagene på 70-tallet som et springbrett for å komme inn i de store forlagene, sier Trond Haugen.

– Man demonstrerer litterær ferdighet. Generelt kan man si at undergrunnens kompetanse overtar definisjonsmakten i overgrunnen. Enten gjennom forlagenes etterligging av undergrunnsaktiviteten eller gjennom enkeltpersoners oppadgående bevegelser i det litterære miljøet.

Lindholm i Gasspedal er mer opptatt av å få forlaget til å gå rundt enn å søke jobb.

– Disse prosjektene er ikke overflatekrusninger, vi har et langvarig perspektiv på arbeidet vi gjør. Audiatur er for eksempel etablert både som distribusjonskanal og poesifestival. Om utviklingen i bransjen fortsetter i samme retning, vil det bare bli bedre plass til småforlagene. Men klart, jeg skulle gjerne hatt en mesen som så verdien i Gasspedal. Selv gode ideer trenger finansiering, sier han.

– Men er ikke dere i opposisjon til storkapitalen?

Lindholm lar øynene hvile litt i taket, ser ned med et lunt smil og svarer.

– Dette er først og fremst overskuddsprosjekter gjort av kjærlighet til litteraturen. ☺

GASSPEDAL. Et utvalg av bøkene fra Gasspedal. Tre er oversatte, mens «Gæa» nederst til venstre er debutboken til norske Sigurd Tenningen, som er en av to redaktører i tidsskriftet Au petit garage.

FELLES DESIGN. Et utvalg av Forlaget Attåt's håndsydde bøker. Ingen av bøkene er over 48 sider og fanges derfor ikke opp av bibliotekenes innkjøpsordning.

Den litterære undergrunnen

- **Gasspedal:** Småforlag startet i 1999 av Audun Lindholm. Drives fra Bergen og gir ut ny og oversatt litteratur i lite format. Lindholm er også redaktør i Cappelen Damms litteraturtidsskrift Vagant.
- **HPress:** Småforlag startet i 2002 av Jørn H. Sværen. Drives fra Oslo og gir ut ny og oversatt litteratur i konseptuelle rammer. I Serie Imperativ har åtte norske samtidsforfattere på oppfordring skrevet sin «programerklæring» og i Serie A fikk ni poeter i oppgave å fylle hvert sitt ark på 30 x 90 cm.
- **Forlaget Attåt:** Småforlag startet i 2008 av Paal Bjelke Andersen. Drives fra Oslo og gir ut eksperimentell og sjangeroverskridende poesi i håndsydde småbøker.
- **Flamme Forlag:** Småforlag startet i 2008 av Bendik Wold og Nils-Øivind Haagenen med finansiering fra Cappelen Damm. Drives fra Oslo og gir ut småbøker («boksinger») med poesi, men også bøker i tradisjonelt format.
- **Audiatur:** Poesifestival, arrangert annenhvert år i Bergen siden 2003 med Martin M. Sørhaug, Audun Lindholm og Paal Bjelke Andersen som pådrivere. I 2007 startet festivalen en nettbokhandel som småforlagene distribuerer bøkene sine gjennom. Bokhandelen drives fra Moss av Martin M. Sørhaug.
- **Tekstallianse:** Litterær småaktørmesse som ble startet i 2008 av Paal Bjelke Andersen, Audun Lindholm, Kjersti Solbakken, Martin M. Sørhaug og Renate Thorbjørnsen. Antall deltagende forlag, tidsskrifter og festivaler var over 70, og antall besøkende var over 600.
- **Nypoesi.net:** Internett-tidsskrift om ny poesi startet i 2002 av Paal Bjelke Andersen, Mariann Enge, Kari Løvås og Knut Oterholm. Drives fra Oslo med Bjelke Andersen som redaktør.
- **Au petit garage:** Tidsskrift startet i 2007 av Sigurd Tenningen og Mazdak Shafieian. Fokuserer på nyere skandinavisk skjønnlitteratur og mindre kommersielle litteraturtradisjoner.
- **Audiatur-katalogen:** Til nå to 800 siders antologier (2005 og 2007) som gjennom intervjuer, poesi og essays dokumenterer aktivitetene i dagens litterære undergrunn. Audun Lindholm og Paal Bjelke Andersen er redaktører.